

Satu Jyränen

TOTAKU- KUNTOUTUKSEN VANHEMPAINRYHMIEN TULOKSELLISUUS

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Lisensiaatintutkielma
Huhtikuu 2019

TIIVISTELMÄ

Jyränen, Satu: TOTAKU- kuntoutuksen vanhempainryhmien tuloksellisuus
Lisensiaatintutkielma, 24 s., 2 liitesivua
Ohjaaja: Elina Vierikko
Tampereen yliopisto
Psykologia
Huhtikuu 2019

Tutkimuksessa selvitettiin TOTAKU- ryhmäkuntoutuksen vanhempainohjauksen tuloksellisuutta tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhempien kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa. Äitien oletettiin kuormittuvan isiä enemmän lasten tarkkaavuuden ongelmien vuoksi ja olevan uupuneempia. Kasvatuksen ja vanhemmuuskokemusten oletettiin muuttuvan myönteisemmiksi kuntoutusvuoden aikana.

Tutkimusaineisto koostui 65 iältään 7-12 -vuotiaasta lapsesta, jotka osallistuivat vuosina 2006-2015 ensimmäistä vuottaan Tampereen yliopiston Psykologian opetus- ja tutkimuskliniikka PSYKE:ssä toiminnanohjauksen ja tarkkaavuuden ryhmäkuntoutukseen. Tutkittavat jaettiin tarkkaamattomien (n = 35) ja ylivilkkaiden (n = 30) ryhmään analyysejä varten. Tarkkaamattomien ryhmän valintakriteerinä oli tarkkaamattomuus ilman ylivilkkautta ja ylivilkkaiden ryhmässä ylivilkkaus ilman tarkkaamattomuutta kolmen tärkeimmän kuntoutukseen tulosityn joukossa. Kuntoutuksen alkaessa ja päättyessä vanhemmat arvioivat kasvatustaan ja vanhemmuuskokemuksia kyselylomakkeilla. Tilastollisissa analyyseissä käytettiin epäparametrisia menetelmiä.

Ryhmäkuntoutuksen alkaessa äidit käyttivät isiä enemmän määräilevää, mutta myös ohjaavaa kasvatusta. Vanhemmat nauttivat vanhemmuudesta paljon, vaikkakin äidit olivat isiä uupuneempia. Ryhmäkuntoutuksen aikana äitien kasvatuksen määräilevyys ja uupumus vähenivät tilastollisesti merkitsevästi, isillä muutoksia tapahtui vähän. Kasvatus ja vanhemmuuskokemukset olivat selkeästi yhteydessä toisiinsa sekä lasten käyttäytymiseen. Erot tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhemmuudessa olivat pieniä.

Tutkimustulokset osoittavat, että TOTAKU- ryhmäkuntoutuksen aikana tapahtui muutoksia vanhempien kasvatuksessa siten että kasvatuksen määräilevyys ja uupumus vähenivät. Vanhempainryhmät näyttävät sopivan tavoitteiltaan ja sisällöiltään sekä tarkkaamattomien että ylivilkkaiden lasten vanhemmille. Äideillä, jotka osallistuivat isiä aktiivisemmin vanhempainryhmään muutokset kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa olivat suurempia kuin isillä. Tämä puoltaa ajatusta siitä, että tehokas interventio edellyttää vanhemman sitoutumista ja aktiivista osallistumista kuntoutukseen.

Avainsanat: tarkkaamattomuus, ylivilkkaus, kasvatus, vanhemmuuskokemus, ryhmäkuntoutus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Kasvatus ja vanhemmuuskokemukset	1
1.2. Lapsen tarkkaavuuteen ja ylivilkkauteen liittyvät vanhemmuuden haasteet	3
1.3. Vanhemmuuden tukeminen osana tarkkaavuuden ongelmien kuntoutusta	3
1.4. Tutkimuskysymykset	5
2. TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN.....	6
2.1. Osallistujat	6
2.2. Tutkimusmenetelmät ja muuttujat	9
2.3. Aineiston analysointi.....	10
3. TULOKSET	11
3.1. Kasvatus ja vanhemmuuskokemukset kuntoutuksen alkaessa.....	11
3.2. Kasvatuksen, vanhemmuuskokemusten ja lapsen käyttäytymisen väliset yhteydet....	11
3.3. Muutokset kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa	13
3.4. Kasvatuksen, vanhemmuuskokemusten ja lapsen käyttäytymisessä tapahtuneiden muutosten väliset yhteydet	13
4. POHDINTA	15
4.1. Tulosten tarkastelua	15
4.2. Tutkimuksen vahvuudet ja rajoitukset	17
4.3. Vanhempainohjauksen kehittäminen	18
LÄHTEET	20
LIITTEET.....	25

1. JOHDANTO

Lapsen tarkkaavuuden vaikeudet vaikuttavat laaja-alaisesti lähiympäristöön ja asettavat haasteita kasvatukselle ja vanhemmuudelle. Vanhempien ohjaaminen ja tukeminen kuuluukin lasten tarkkaavuushäiriön näyttöön perustuviin psykososiaalisiin hoitoihin. Tässä tutkimuksessa selvitettiin lasten TOTAKU-ryhmäkuntoutukseen osallistuneiden tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten äitien ja isien kasvatusta ja vanhemmuuskokemuksia sekä niissä tapahtuneita muutoksia kuntoutusvuoden aikana.

1.1. Kasvatus ja vanhemmuuskokemukset

Vanhemmuus kattaa laajasti vanhemman käyttäytymiseen, tunne-elämään ja ajatteluun liittyviä tekijöitä, jotka heijastuvat kasvatukseen sekä lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen. Sitä on kuvattu vanhemman asettamien kasvatuksen päämäärien, kasvatustyylien ja kasvatuskäytäntöjen kautta (Darling & Steinberg, 1993). Kasvatustyyli kattaa lapsen liittyviä käsityksiä ja asenteita, jotka ilmenevät vuorovaikutuksessa lapsen kanssa ja luovat vanhemmuuteen liittyvän emotionaalisen ilmapiirin. Se sisältää sekä spesifejä, päämääräsuuntautuneita toimia eli kasvatuskäytäntöjä, joiden avulla vanhempi pyrkii ohjaamaan lasta kohti asettamia tavoitteita, että yleisempiä vanhemman käyttäytymiseen liittyviä piirteitä, kuten kehollinen viestintä, tapa ilmaista tunteita ja herkkyys olla vuorovaikutuksessa lapsen kanssa. Kasvatustyyli kuvaa siis vanhemman ja lapsen välistä vuorovaikutusta laajasti erilaisissa tilanteissa, kun taas kasvatuskäytäntö on konkreettinen, rajattuun tilanteeseen liittyvä toimi (Darling & Steinberg, 1993).

Kasvatustyyliä on jaoteltu sen mukaan, miten vanhemmuuden keskeiset elementit, vaatimus ja responsiivisuus, tulevat esiin vanhemman toiminnassa (Baumrind, 1989). Vaativuudella eli kontrolloivuudella tarkoitetaan sitä, että vanhempi odottaa lapselta iänmukaista käyttäytymistä ja sääntöjen noudattamista, valvoo lapsen tekemisiä ja puuttuu lapsen käyttäytymiseen tämän ollessa tottelematon. Responsiivisuus sisältää emotionaalista lämpimyyttä ja herkkyyttä lapsen tarpeille. Ohjaavassa, lapsikeskeisessä (Pulkkinen, 1997) eli auktoritatiivisessa kasvatuksessa (Baumrind, 1989) vanhempi on kontrolloiva, asettaa lapselle selkeät rajat ja keskustelee niistä lapsen kanssa, mutta on samalla lämmin ja lapsen tarpeet huomioiva. Määräilevässä, aikuiskeskeisessä (Pulkkinen, 1997) eli autoritaarisessa kasvatuksessa (Baumrind, 1989) korostuu vanhemman kontrolloivisuus, ehdottoman tottelevaisuuden vaatimus, rankaisevuus ja emotionaalinen etäisyys. Ohjaava kasvatus on

yhdistetty useissa tutkimuksissa myönteisiin seurauksiin lapsen kognitiivisessa, sosiaalisessa ja emotionaalisisessa kehityksessä (Winsler, Madigan, & Aquilino, 2005), ja siten sen onkin ajateltu olevan suotuisin kasvatustyyli lapsen kehitykselle. Määräilevän kasvatuksen on sen sijaan todettu olevan yhteydessä muun muassa lasten internalisoiviin ja eksternalisoiviin oireisiin (Tavassolie, Dudding, Madigan, Thorvardarson, & Winsler, 2016).

Vanhemmat ovat arvioineet käyttävänsä yleisimmin ohjaavaa kasvatustyyliä ja selvästi vähemmän määräilevää kasvatustyyliä (Winsler ym., 2005). Yleensä tutkimuksissa on keskitytty äitien kasvatukseen ja isien on oletettu toimivan samalla tavoin. Äitien ja isien kasvatustyylien yhteys onkin todettu vahvaksi, mutta on myös olemassa tutkimuksia, joissa äitien on arvioitu olevan isiä ohjaavampia (Simons & Conger, 2007).

Tarpeiltaan erilaisten lasten on ajateltu hyötyvän erilaisesta kasvatuksesta; optimaalisen kehityksen kannalta vanhemmuuden tulisi olla yhteensopivaa lapsen ominaisuuksien kanssa (Aunola, 2005). Jos lapsella on kehityksessään ongelmia, on vanhempi-lapsi- suhde usein haastavampi kuin yleensä lapsiperheissä (Baker, ym., 2003). Lapsen kehityksen ongelmat saattavat muuttaa kasvatusta ankarammaksi ja epäjohdonmukaisemmaksi (Modesto-Lowe, Danforth & Brooks, 2008), mikä voi muuttaa vähitellen vanhempien kokemuksia ja tunteita omasta vanhemmuudestaan kielteisemmäksi (Kadesjö, Stenlund, Wels, Gillberg & Hägglöf, 2002).

Tässä tutkimuksessa vanhemmuuskokemuksia tutkittiin vanhemman kokeman uupumuksen ja vanhemmuudesta nauttimisen kautta. Uupumusta on useimmiten arvioitu vanhempien kokemana stressinä (Johnston & Mash, 2001). Stressillä on todettu olevan suora yhteys vanhemman hyvinvointiin, asenteisiin, uskomuksiin sekä käyttäytymiseen lastaan kohtaan. Lisääntyneen stressin myötä vanhemman mieliala ja hyvinvointi heijastuvat lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen muuttaen sitä kielteisemmäksi (Crnic & Low, 2002). Stressaantuneet vanhemmat keskittyvät myös enemmän lapsen käyttäytymisen kielteisiin puoliin (Morgan, Robinson & Alridge, 2002). Kielteisen vuorovaikutuksen kierre perheessä lisää edelleen stressiä ja tuottaa kokemuksen riittämättömyydestä ja keinottomuudesta toimia vanhempana (Poikkeus ym., 2002). Sitä vastoin vanhempien stressin vähentymisen on todettu olevan yhteydessä myönteisempään mielikuvaan itsestä vanhempana, toimiviin selviytymisstrategioihin sekä saadun sosiaalisen tuen määrään (Crnic & Low, 2002).

1.2. Lapsen tarkkaavuuteen ja ylivilkkauteen liittyvät vanhemmuuden haasteet

Tarkkaavuuden säätelyn vaikeudet ovat yleisiä lasten ja nuorten neuropsykologisia häiriöitä. Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö (ADHD) todetaan noin 3-5 %:lla ikäluokasta, mutta lievempiä oireita on jopa 10 %:lla kouluikäisistä, yleisemmin pojilla kuin tytöillä (Almqvist, 2004). Tarkkaavuushäiriön ydinoireet, kuten lapsen tarkkaamattomuus ja ylivilkkaus, tuovat kasvatukseen ja vanhemmuuteen sekä lapsen ja vanhemman väliseen vuorovaikutukseen haasteita (Modesto-Lowe ym., 2008). Lapsen ylivilkkauksen on todettu lisäävän vanhemman kontrolloivia ja kielteisempiä kasvatustekijöitä (Cunningham & Boyle, 2002), kuten ankaruutta ja kasvatuksen epäjohdonmukaisuutta (Modesto-Lowe ym., 2008). ADHD- oireisten lasten vanhempien, erityisesti äitien on todettu kokevan vanhemmuuden selkeästi stressaavampana tavanomaisesti kehittyneiden lasten vanhempiin verrattuna (Baker, 1994; Johnston & Mash, 2001; Kadesjö ym., 2002; Lange ym., 2005). He nauttivat vanhemmuudesta vähemmän, ovat uupuneempia (Katajisto & Tuominen, 2006), kokevat elämänlaatunsa huonommaksi ja omaavansa vähemmän mahdollisuuksia sosiaaliseen tukeen (Lange ym., 2005). Kasvatuksen kielteisyys ja vanhemman kokema stressi voivat entisestään pahentaa lapsen ongelmakäyttäytymistä ja lisätä liitännäisoireita (Modesto-Lowe ym., 2008).

Lapsen tarkkaamattomuuden yhteyttä kasvatukseen ja vanhemman toimintaan ei ole tutkittu, mutta sen voisi olettaa haastavan vanhempia eri tavalla kuin lapsen ylivilkkauksen. Tarkkaamaton lapsi saattaa jäädä ajatuksiinsa ja olla sosiaalisesti vetäytyvä, jolloin vanhemman toimintatavaksi on saattanut vahvistua lapsen puolesta tekeminen tai puhuminen, joka ei tuekaan lapsen kehitystä. Stressin määrässä ADHD- ja ADD- oireisten lasten vanhempien välillä ei ole havaittu eroja (Podolski & Nigg, 2001).

1.3. Vanhemmuuden tukeminen osana tarkkaavuuden ongelmien kuntoutusta

Lasten tarkkaavuushäiriöiden hoidossa lääkehoidon ja psykososiaalisen tuen ohella keskeistä on vanhemmuuden tukeminen (Käypä hoito, 2019). Kasvatukseen ja vanhemmuuteen kohdistuva, tiivis ja strukturoitu vanhempainohjaus vähentää ylivilkkaiden lasten ja nuorten käytösongelmia, niiden kielteistä vaikutusta vanhempiin ja tukee sosiaalista selviytymistä (mm. Chronis, Chacko, Fabiano, Wymbs & Pelham, 2004). Vanhempainohjauksen myötä kasvatusta muuttuu positiivisemmaksi, jämäkämmäksi ja johdonmukaisemmaksi (Chronis, Jones & Raggi, 2006; Daley ym., 2014) ja vanhempien, erityisesti äitien kokeman stressin on todettu vähentyneen (Theule, Cheung & Aberdeen, 2018) ja käsityksen itsestä vanhempana

parantuneen (Coates, Taylor & Sayal, 2015; Daley ym., 2014). Parhaimmillaan vanhempien osallistuksessa aktiivisesti vanhempainohjaukseen kasvatukseen otot ovat olleet toimivia vielä kahden vuoden kuluttua intervention päättymisestä (Chronis ym., 2006). Tutkimukset ovat yleensä keskittyneet ylivilkkaiden lasten vanhempien kokemuksiin muutoksiin kasvatuksessa, omassa vanhemmuudessa tai lapsen käyttäytymisessä. Vanhempainohjauksen tuloksellisuutta ei ole aiemmin tutkittu erikseen tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhemmilla tai äideillä ja isillä.

Vanhempainohjaukseen on kehitetty erilaisia ohjelmia, kuten Vanhempana vahvemmaksi (Tasola & Lajunen, 1997), Perhekoulu (Sandberg, Santanen, Jansson, Lauhaluoma & Rinne, 2000), Ihmeelliset vuodet (Webster-Stratton & McCoy, 2015) ja Triple-P - Positive Parenting Program (De Graaf, Speetjens & Smit, 2008). Tampereen yliopistossa Psykologian tutkimus- ja opetuslinikka PSYKE:ssä on kehitetty monitasokuntoutusmallia, TOTAKU- ryhmäkuntoutusta (Nieminen ym., 2002; Rantanen, Vierikko & Nieminen, 2013), jossa vanhempien ohjaus on yhtenä keskeisenä osana kuntoutusta. Sekä TOTAKU-vanhempainohjauksen että edellä mainittujen vanhempainohjaukseen kehitettyjen ohjelmien avulla on pyritty parantamaan vanhempien keinoja muokata lapsensa käytöstä toivottuun suuntaan sosiaalisessa ympäristössä. Näiden vanhempainohjaukseen kehitettyjen interventioiden sisällöt ja keskeiset menetelmät ovat vaihdelleet, ja niitä on esitelty liitteessä 1.

TOTAKU- ryhmäkuntoutuksen lähtökohtana on vaikuttaminen sekä lapseen että hänen lähiympäristöönsä: TOTAKU sisältää lasten- ja vanhempainryhmät sekä kouluneuvottelut. TOTAKU- käsikirjaan on koottu suuntaviivat, keskeiset sisältöalueet ja kuntoutuskerran rakenne, joiden pohjalta kuntouttajat räätälöivät kullekin lasten- ja vanhempainryhmälle sisällöt. Kuntoutusjakso sisältää 10 vanhempainryhmätapaamista, joiden tavoitteina ovat vanhempien tukeminen ja kasvatuksellinen ohjaus sekä kuntoutuksessa opittujen toimintatapojen siirtyminen lapsen arkeen. Vanhempainryhmän tavoitteita, niiden sisältöä sekä esimerkkiteemoja kuvataan liitteessä 2. Kaikille vanhempainryhmille yhteisten tavoitteiden ja sisältöjen lisäksi teemoja ja ryhmässä läpikäytyjä keinoja painotetaan eri tavoin riippuen lapsen yksilöllisistä tavoitteista ja perheiden tarpeista. Säännöllinen työnohjaus on TOTAKU-kuntoutuksen vanhempainryhmien toteutuksen ja painopisteiden suunnittelun tukena.

TOTAKU- kuntoutuksen on todettu vanhempien arvion mukaan olevan myönteisesti yhteydessä lasten käyttäytymiseen ja tarkkaavuuteen (Rantanen ym., 2013; Rantanen, Vierikko & Nieminen, 2018). Opettajien arvioimana muutokset ovat samansuuntaisia, mutta vähäisempiä. TOTAKU-ryhmäkuntoutukseen osallistuvien lasten vanhempien kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa tapahtuneita muutoksia on tutkittu aikaisemmin kahdessa

psykologian alan opinnäytetyössä. Vanhempien todettiin olevan keskimäärin uupuneempia kuin verrokkilasten vanhempien (Paavola, 2011). Vanhemman kokema uupumus oli yhteydessä lapsen ylivilkkauteen, sosiaalisiin taitoihin ja pettymysten sietokykyyn. Kuitenkin yli puolet kuntoutuslasten vanhemmista nauttivat vanhemmuudesta ja kokivat uupumusoireita vain harvoin. Uupumuksen myötä erityisesti äitien määrällinen kasvatus lisääntyi ja vanhemmuudesta nauttiminen väheni (Mikkola & Väisänen, 2009).

1.4. Tutkimuskysymykset

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin TOTAKU-ryhmäkuntoutuksen vanhempainohjaukseen osallistuneiden tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten äitien ja isien vanhemmuutta sekä näiden ryhmien välisiä eroja kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa. Lisäksi tutkimuksessa oltiin kiinnostuneita kuntoutusvuoden aikana kasvatuksessa ja kokemuksissa tapahtuneista muutoksista. Aikaisemmat tutkimukset ovat lähes poikkeuksetta kohdistuneet ylivilkkaisiin lapsiin tai heidän vanhempaisiin. Eriteltä tutkimustietoa tarkkaamattomien tai ylivilkkaiden lasten kasvatuksesta tai vanhemmuudesta ei ole. Myös äitien ja isien kasvatusta ja kokemuksia vanhemmuudesta on aiemmissa tutkimuksissa vertailtu vähän. Jotta vanhempien ohjaus osattaisiin kohdistaa tehokkaammin eri tavoin oireilevien lasten vanhempiin, haluttiin tutkia, missä määrin tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhempien kasvatusta ja kokemukset vanhemmuudesta eroavat toisistaan. Lisäksi tutkittiin, ovatko kuntoutuslasten vanhempien kasvatusta ja vanhemmuuskokemukset yhteydessä toisiinsa ja lapsen käyttäytymiseen, ja tapahtuuko niissä muutoksia kuntoutusvuoden aikana. Mahdollisia muutoksia kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa tarkasteltiin suhteessa muutoksiin lapsen käyttäytymisessä ja taustamuuttujiin.

Tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhempien eroja kasvatuksessa ei ole tutkittu aiemmin, mutta stressin kokemuksessa eroja ei ole havaittu (Podolski & Nigg, 2001). Siten eroja ei oletettu olevan myöskään tässä tutkimuksessa. Äitien oletettiin käyttävän ohjaavuutta kasvatuksessa isää enemmän (Kivijärvi, 2007) ja olevan isää uupuneempia (Mikkola & Väisänen, 2009). Uupuneiden ja vanhemmuudesta harvemmin nauttivien vanhempien oletettiin käyttävän enemmän määrällisyyttä kasvatuksessaan (Lätti, 2004). Myös lasten ongelmakäyttäytymisen määrän oletettiin olevan yhteydessä vanhempien uupumukseen (Baker, 1994). Aikaisempien tutkimusten perusteella voitiin lisäksi olettaa kasvatusta ja vanhemmuuskokemusten muuttuvan suotuisampaan suuntaan kuntoutusvuoden aikana (Chronis ym., 2004; Daley ym., 2014).

2. TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

2.1. Osallistujat

Tämä tutkimus on tehty rekisteritutkimuksena, jolle Tampereen yliopiston ihmistieteiden alueellinen eettinen toimikunta on antanut puoltavan lausunnon. Tutkimusaineisto koostuu 65 lapsesta (57 poikaa, 8 tyttöä), jotka osallistuivat vuosina 2006-2015 ensimmäistä vuottaan PSYKE:ssä toiminnanohjauksen ja tarkkaavuuden ryhmäkuntoutukseen. Lasten huoltajat ovat kuntoutuksen alkaessa antaneet suostumuksensa lasten tietojen käyttämisen kuntoutuksen tuloksellisuutta koskevaan tieteelliseen tutkimukseen. Tutkimusaineistona on kuntoutuksessa käytetyt kyselylomakkeet, jonka lisäksi tutkittavien taustatiedot ja kuntoutuksen toteuttamiseen liittyvät tiedot kerättiin PSYKE:n asiakasrekisteristä ja tutkittavien kuntoutussuositusten yhteydessä tehdyistä psykologin tutkimuksista. Ennen kuntoutusta lapsille edellytettiin tehtävän psykologiset tutkimukset, jotka sisälsivät kognitiivisten taitojen arvioinnin lisäksi tietoa lapsen tarkkaavuudesta ja käyttäytymisestä vanhempien ja/tai opettajien arvioimana käyttäen esimerkiksi Viivi- (Korkman ym., 2004) tai Kesky- (Klenberg, Jämsä, Häyrynen & Korkman, 2010) kyselyitä. Psykologi määritteli tutkimustensa perusteella kuntoutussuosituksessaan lapsen tärkeimmät kuntoutuksen tulokset, joita olivat mm. ylivilkkaus, tarkkaamattomuus, toiminnanohjauksen ongelmat, kielelliset vaikeudet, vaikeudet sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, tunne-elämän säätelyssä tai opiskelu- ja työskentelytaidoissa.

Tutkimuksen osallistumisen valintakriteereinä olivat lasten ikä sekä tarkkaamattomuus tai ylivilkkaus kolmen tärkeimmän kuntoutuksen tulostyyppien joukossa. Tutkimusta varten lapset jaettiin kahteen ryhmään tulostyyppien perusteella siten että ylivilkkaiden ryhmä koostui lapsista, joilla oli ylivilkkaus tärkein tulostyyppi, eikä tarkkaamattomuutta kolmen tärkeimmän tulostyyppien joukossa. Vastaavasti tarkkaamattomien lasten ryhmä koostui lapsista, joiden pääasiallinen vaikeus arjessa oli tarkkaamattomuus, eikä ylivilkkautta kolmen tärkeimmän tulostyyppien joukossa. Tutkimuskriteerit täyttäviä lapsia oli 91, joista tähän tutkimukseen valikoituivat ne lapset, joista oli saatavilla äidin ja/tai isän vanhemmuuteen liittyvät kyselylomakkeet sekä ennen kuntoutusta että sen jälkeen (n = 65). Vanhempainryhmiin osallistuivat molemmat vanhemmat 33 perheestä (51 %), vain äiti 23 perheestä (35 %) ja vain isä yhdestä perheestä (2 %). Kahdeksan perheen (12%) osalta tarkkaa kirjausta ei ollut, kuka perheestä osallistui. Vanhempainryhmään osallistuminen määriteltiin säännölliseksi, jos jompikumpi vanhemmista oli mukana vähintään 80-85% vanhempainryhmäkerroista. Näin määritellen 94 % vanhemmista osallistui

säännöllisesti vanhempainohjaukseen. Tavallisimmin vanhempien poissaolot liittyivät sairastamiseen tai työesteisiin.

Tutkittavien taustatiedot kuvataan taulukossa 1. Tutkimusryhmät erosivat tilastollisesti merkitsevästi toisistaan vain lapsen iän suhteen ($Z = -1.97, p = .049$). Ylivilkkaat lapset olivat selkeästi tarkkaamattomia lapsia nuorempia: ylivilkkaiden ryhmässä 70% lapsista ja tarkkaamattomien ryhmässä vain 45% lapsista oli 7-8- vuotiaita. Noin kolmasosalla lapsista oli tarkkaavuushäiriödiagnoosi. Seitsemällä lapsella oli taustalla jokin neurologinen (kuten epilepsia, neurofibromatoosi) tai psykiatrinen (muu lapsuuden sosiaalisen vuorovaikutuksen häiriö) sairaus tai vamma. Kolmasosalla oli ADHD-lääkitys ja puolet lapsista olivat tehostetun tuen piirissä koulussa. Koko aineistossa äideistä 36.9 % ja isistä 55.4 % oli suorittanut kansa-, keski- tai peruskoulun. Vuoden 2015 lopussa koko väestöstä ainoastaan perustutkinnon oli suorittanut 29 % (Suomen tilastokeskus, 2017), joten tutkimukseen osallistuneet vanhemmat, erityisesti isät olivat matalammin koulutettuja kuin suomalainen väestö keskimäärin. Noin kaksi kolmasosaa lapsista asui molempien vanhempien kanssa, mikä vastasi tilastokeskuksen arviota tämän ikäisten lasten perheistä. Sen sijaan yksinhuoltajien määrä oli tässä tutkimuksessa (15.9 %) hieman korkeampi (12,6 %) kuin väestössä keskimäärin (Suomen tilastokeskus, 2018).

TAULUKKO 1. Tutkittavien taustatiedot

	Koko aineisto	Tarkkaamattomat	Ylivilkkaat
n	65	35	30
Sukupuoli (poika / tyttö)	57 / 8	30 / 5	27 / 3
Ikä, ka (kh)	8.7 (1.4)	9.0 (1.4)	8.4 (1.3)
ÄO, ka (kh)	89.6 (16.7)	86.4 (14.6)	93.0 (18.3)
Äidin ikä, ka (kh)	39.9 (5.7)	40.2 (5.0)	39.6 (6.5)
Isän ikä, ka (kh)	43.3 (7.0)	43.5 (7.0)	42.5 (7.1)
Äidin koulutus			
9–12 vuotta	24	12	12
12–15 vuotta	29	16	13
16 vuotta tai enemmän	10	5	5
Ei tiedossa	2	2	0
Isän koulutus			
9-12 vuotta	36	16	20
12-15 vuotta	15	10	5
16 vuotta tai enemmän	9	6	3
Ei tiedossa	5	3	2
Perhetilanne, n (%)			
Asuu molempien vanhempien kanssa	40 (63.4)	20 (57.1)	20 (66.7)
Vanhemmat eronneet, yhteishuoltajuus	13 (20.6)	9 (25.7)	4 (13.3)
Vanhemmat eronneet, yksinhuoltajuus	10 (15.9)	4 (11.4)	6 (20)
Diagnoosi			
Ei diagnoosia	26	15	11
ADHD/ADD	16	7	9
ADHD/ADD + erityinen			
kehityksellinen häiriö*	5	3	2
Erityinen kehityksellinen häiriö*	10	5	5
Muu neurologinen ja/tai psykiatrinen diagnoosi	7	4	3

ADHD-lääkitys			
Ei	43	23	20
Kyllä	21	11	10
Ei tiedossa	1	1	0
Tuki oppimiseen koulussa			
Yleinen tuki	32	18	14
Tehostettu tai erityinen tuki	32	16	16
Ei tiedossa	1	1	0

ka = keskiarvo, kh = keskihajonta

*ICD-10 koodit F80-F83

2.2. Tutkimusmenetelmät ja muuttujat

Kasvatusta ja vanhemmuuskokemuksia mitattiin kuntoutuksen alkaessa ja päättyessä 20 väittämää sisältävän Vanhemmuuskyselyn avulla (Vanhemmuuskysely, Jyväskylän yliopisto ja Niilo Mäki Instituutti). Äidit ja isät arvioivat väittämien paikkansapitävyyttä 7- portaisella asteikolla (esimerkiksi ”Koen luottamusta itseeni ja kykyihini toimia vanhempana”, 1 = en lainkaan...4 = viikoittain...7 = joka päivä). Väittämistä muodostettiin kaksi kasvatusta mittaavaa keskiarvosummamuuttujaa: ohjaava kasvatus ja määräilevä kasvatus, sekä kaksi vanhemmuuskokemuksia kuvaavaa keskiarvosummamuuttujaa: nauttiminen ja uupumus Katajiston ja Tuomisen (2006) sekä Mikkolan ja Väisäsen (2009) pro gradu- tutkielmien mukaisesti siten, että korkeat arvot kuvasivat korkeaa ohjaavuutta, määräilevyyttä, nauttimista ja uupumusta. Ohjaava kasvatus –keskiarvosummamuuttuja muodostettiin seitsemästä väittämästä (esim. ”Kehun ja kiitän lasta”, α äidit .784; isät .792) ja määräilevä kasvatus –keskiarvosummamuuttuja viidestä väittämästä (esim. ”Komennan lasta huutamalla”, α äidit .767; isät .714). Vanhemmuudesta nauttiminen –keskiarvosummamuuttuja muodostettiin kolmesta väittämästä (esim. ”Nautin yhteisistä hetkistä lapseni kanssa”, α äidit .620; isät .602) ja uupumus –keskiarvosummamuuttuja neljästä väittämästä (esim. ”Koen väsymistä kasvattajana”, α äidit .833; isät .863).

Lapsen käyttäytymistä ja taitoja arjen tilanteissa mitattiin äitien ja isien täyttämällä Lapsen käyttäytymiskyselyllä (Jyväskylän yliopisto ja Niilo Mäki Instituutti). Kuudestatoista kysymyksestä muodostettiin kolme lapsen käyttäytymiseen liittyvää summamuuttujaa: lapsen pettymysten sietäminen (α äidit .674; isät .863), ylivilkkaus (α äidit .662; isät .831) ja sosiaaliset

taidot (α äidit .581; isät .593) (Katajisto & Tuominen, 2006). Tässä tutkimuksessa arviointiasteikko käännettiin samansuuntaiseksi vanhemmuuslomakkeen kanssa eli 1 = Sujuu ongelmitta / Erittäin hyvä ...3 = Melko paljon ongelmia / Melko hyvä...5 = Runsaasti ongelmia / Erittäin huono.

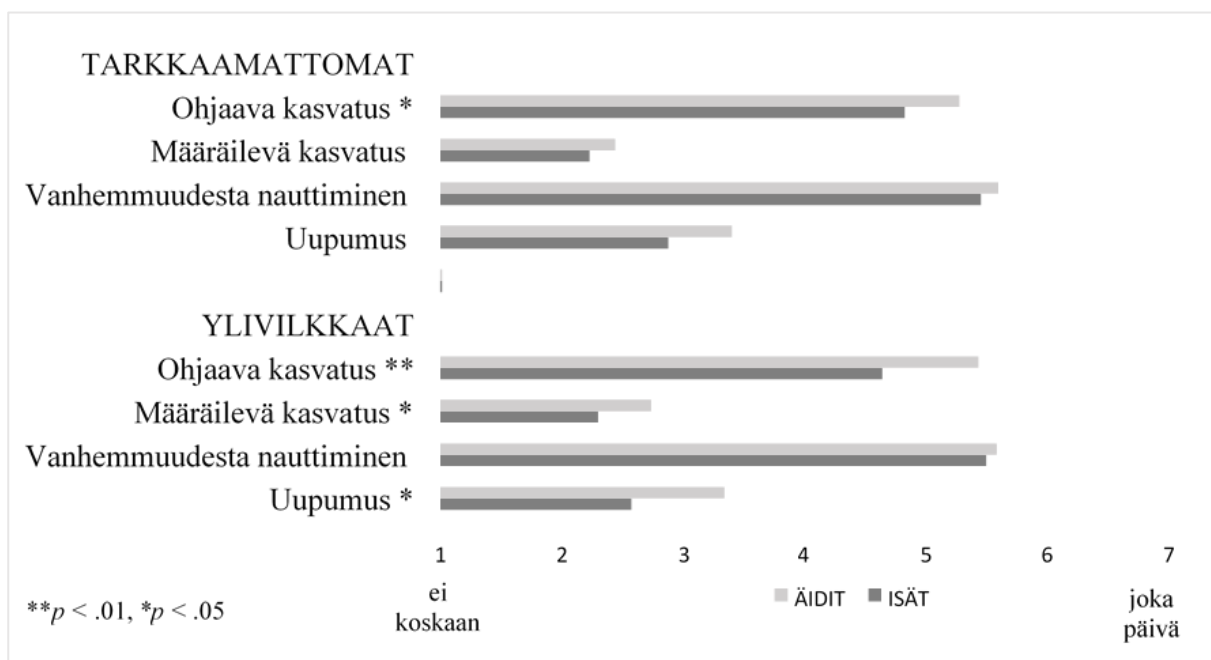
2.3. Aineiston analysointi

Aineiston tilastolliset analyysit suoritettiin SPSS Statistics 23 for Windows tilasto-ohjelman avulla. Kasvatukseen, vanhemmuuskokemuksiin ja lapsen käyttäytymiseen liittyvistä väittämistä muodostettujen summamuuttujien reliabiliteetteja arvioitiin Cronbachin alfa-kertoimen avulla. Reliabiliteetit ylittivät hyväksyttävänä pidetyn Cronbachin alfa-kertoimen alarajan 0.60 muissa paitsi lapsen sosiaaliset taidot- summamuuttujassa (alfa = 0.581). Tutkimusaineiston analyyseissa käytettiin pienen otoskoon ja normaali jakautuneisuus oletuksen täyttymättömyyden vuoksi epäparametrisia menetelmiä (Mann-Whitneyn U-testiä ja Wilcoxonin merkkitesti). Kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa tapahtuneiden muutosten suuruutta tarkasteltiin alku- ja loppumittausten summamuuttujien erotuspistemääränä, joka laskettiin vähentämällä summamuuttujan alkumittauksen pistemäärästä loppumittauksen pistemäärä. Positiivinen erotuspistemäärä tarkoitti siis summamuuttujan keskiarvon pienenemistä kuntoutuksen aikana, mikä esimerkiksi määräävässä kasvatuksessa tai lapsen käyttäytymisessä merkitsi ongelmien vähentymistä. Taustamuuttujien yhteyttä muodostettuihin summamuuttujiin tutkittiin Kruskal-Wallis ja Mann-Whitneyn U-testillä sekä Spearmanin korrelaatiokertoimen (r) avulla ja Khiin neliö-testauksella. Tilastollisen merkitsevyyden rajana pidettiin $p < .05$. Efektikoko laskettiin epäparametrisista testeistä kaavalla $r = z / \sqrt{N}$ (Fritz, Morris & Richler, 2012). Efektikoko .10 osoitti pientä yhteyttä, .30 kohtalaista yhteyttä ja .50 suurta yhteyttä.

3. TULOKSET

3.1. Kasvatus ja vanhemmuuskokemukset kuntoutuksen alkaessa

Tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhemmat arvioivat käyttävänsä ohjaavaa kasvatusta useammin kuin määräilevää ja nauttiminen vanhemmuudesta oli korkeampaa kuin uupumus (Kuvio 1). Sekä tarkkaamattomien että ylivilkkaiden lasten äidit olivat kasvatuksessa isiä ohjaavampia ($U = 277.00, p = .027, r = -0.29$; $U = 144.00, p = .002, r = -0.44$). Lisäksi ylivilkkaiden lasten äidit olivat isiä määräilevämpiä ($U = 199.50, p = .045, r = -0.28$) ja uupuneempia ($U = 191.00, p = .030, r = -0.31$). Kuntoutuksen alkaessa tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhemmat erosivat toisistaan ainoastaan äidin ohjaavuudessa. Ylivilkkaiden lasten äidit arvioivat käyttävänsä enemmän ohjaavaa vanhemmuutta kuin tarkkaamattomien lasten vanhemmat.

KUVIO 1. Tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten äitien ja isien väliset erot kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa ryhmäkuntoutuksen alkaessa

3.2. Kasvatuksen, vanhemmuuskokemusten ja lapsen käyttäytymisen väliset yhteydet

Vanhemmuudesta nauttiminen oli yhteydessä ohjaavuuteen ja alhaiseen uupumukseen, ja nauttiminen ja alhainen uupumus olivat yhteydessä toisiinsa sekä äideillä että isillä ennen kuntoutusta (Taulukko 2). Lisäksi isillä vanhemmuudesta nauttiminen oli yhteydessä

alhaiseen määräilevyyteen. Lapsen heikko pettymyksensietokyky oli yhteydessä määräilevyyteen ja vanhemman uupumukseen sekä alhaiseen ohjaavuuteen ja nauttimiseen. Lapsen ylivilkkaus oli yhteydessä määräilevyyteen ja lisäksi isillä uupumukseen ja alhaiseen vanhemmuudesta nauttimiseen. Lapsen heikot sosiaaliset taidot olivat yhteydessä äideillä uupumukseen ja alhaiseen ohjaavuuteen ja vanhemmuudesta nauttimiseen, ja isillä määräilevyyteen ja alhaiseen vanhemmuudesta nauttimiseen.

TAULUKKO 2. Kasvatuksen, vanhemmuuskokemusten ja lapsen käyttäytymisen yhteydet ennen kuntoutusta koko aineistossa. Äitien korrelaatiot yläkolmiossa ja isien alakolmiossa

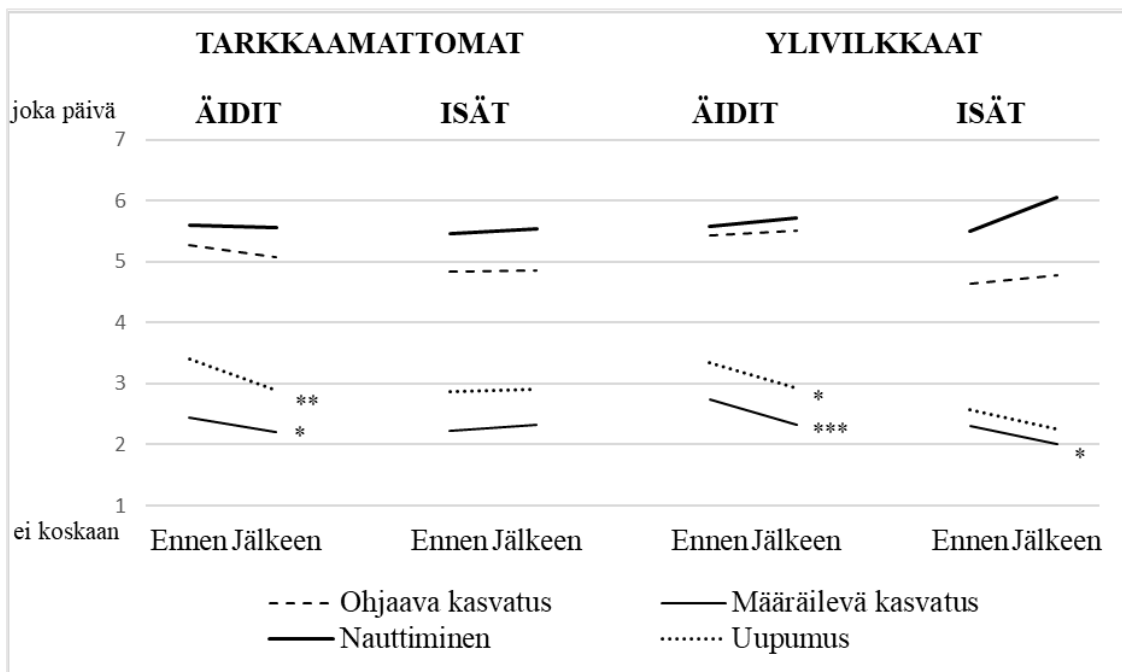
	1	2	3	4	5	6	7
1 Ohjaavuus		-.040	.325*	-.012	-.305*	.095	-.298*
2 Määräilevyys	-.224		-.191	.487**	.282*	.312*	-.042
3 Nauttiminen	.389**	-.474**		-.536**	-.434**	-.172	-.526**
4 Uupumus	-.144	.697**	-.538**		.509*	.252	.406**
5 Lapsen pettymyksensieto	-.309*	.560**	-.516**	.513**			
6 Lapsen ylivilkkaus	-.222	.407**	-.411**	.423**			
7 Lapsen sosiaaliset taidot	-.129	.348*	-.348*	.177			

** $p < .01$, * $p < .05$

Äitien ja isien kasvatusta ja vanhemmuuskokemukset olivat yhteydessä toisiinsa. Mitä ohjaavampi äiti oli kasvatuksessa, sitä ohjaavampi myös isä oli ($r = .367$, $p = .015$). Mitä määräilevämpi äiti oli kasvatuksessa, sitä määräilevämpi ($r = .654$, $p = .000$), vähemmän ohjaava ($r = -.340$, $p = .026$) ja uupuneempi ($r = .413$, $p = .006$) isä oli ja nautti vanhemmuudesta vähemmän ($r = -.335$, $p = .028$). Äidit olivat sitä uupuneempia, mitä määräilevämpiä ($r = .392$, $p = .009$) tai uupuneempia ($r = .466$, $p = .002$) isät olivat.

3.3. Muutokset kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa

Määräilevä kasvatusta väheni tilastollisesti merkitsevästi sekä tarkkaamattomien ($Z = -2.50, p = .013, r = -0.31$) että ylivilkkaiden lasten äideillä ($Z = -3.70, p = .000, r = -0.48$) ja ylivilkkaiden lasten isillä ($Z = -2.41, p = .016, r = -0.38$) (Kuvio 2). Tarkkaamattomien lasten isillä ei tapahtunut kasvatuksessa kuntoutuksen aikana muutoksia. Lisäksi tarkkaamattomien ($Z = -3.37, p = .001, r = -0.42$) ja ylivilkkaiden lasten äitien ($Z = -2.42, p = .016, r = -0.31$) kokemus väheni kuntoutuksen aikana. Kummankaan ryhmän isillä ei ollut havaittavissa muutosta vanhemmuuskokemuksissa. Kuntoutuksen loppuessa ei tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhempien kasvatuksen tai vanhemmuuskokemusten arvioissa ollut eroja.

KUVIO 2. Muutokset kuntoutuksen aikana tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa. *** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$

3.4. Kasvatuksen, vanhemmuuskokemusten ja lapsen käyttäytymisessä tapahtuneiden muutosten väliset yhteydet

Äitien ja isien kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa tapahtuneet muutokset olivat yhteydessä vanhemman arvioon muutoksista lapsen käyttäytymisessä. **Tarkkaamattomien**

lasten pettymyksensietokyvyn lisääntyminen oli yhteydessä äidin ja isän vanhemmuudesta nauttimisen lisääntymiseen ($r = .458, p = .014$; $r = .471, p = .031$) ja isän uupumuksen vähenemiseen ($r = -.556, p = .009$). Isien uupumuksen vähentyessä vanhemmuudesta nauttiminen lisääntyi ($r = -.520, p = .009$). Vastaavasti muutokset vanhemmuudesta nauttimisessa oli isillä yhteydessä muutoksiin kasvatuksen määräilevyydessä ($r = .489, p = .015$). Äideillä ei havaittu yhteyksiä kasvatuksen ja vanhemmuuskokemusten muutosten välillä.

Ylivilkkaiden lasten äideillä uupumisen väheneminen oli yhteydessä vanhemmuudesta nauttimisen lisääntymiseen ($r = -.395, p = .031$) ja isillä kasvatuksen ohjaavuuden lisääntymiseen ($r = .548, p = .015$).

Taustamuuttujista ainoastaan vanhemman ikä ja lapsen ADHD- diagnoosi olivat yhteydessä kasvatukseen tai vanhemmuuskokemuksiin. Mitä vanhempia äidit ja isät olivat, sitä enemmän vanhemmuudesta nauttiminen lisääntyi ($r = -.349, p = .006$; $r = -.444, p = .001$). Kasvatuksen ohjaavuus lisääntyi isillä, joiden lapsella oli diagnosoitu ADHD verrattuna lapsiin, joilla ei ollut ADHD- diagnoosia ($U = 98.5, p = .002, r = -0.47$).

4. POHDINTA

Tässä tutkimuksessa selvitettiin tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden TOTAKU-ryhmäkuntoutuksessa käyvien lasten äitien ja isien kasvatusta ja vanhemmuuskokemuksia, ja niiden yhteyttä toisiinsa ja lapsen käyttäytymisen ongelmiin. Erityisesti oltiin kiinnostuneita TOTAKU-ryhmäkuntoutuksen vanhempainohjauksen tuloksellisuudesta eli siitä, missä määrin vanhempien kasvatusta ja vanhemmuuskokemukset muuttuivat kuntoutusvuoden aikana.

4.1. Tulosten tarkastelua

Tutkimuksessa tuli esille, että TOTAKU-ryhmäkuntoutuksen alkaessa kasvatuksen ohjaavuus oli tavallisempaa kuin kasvatuksen määräävyys ja että vanhemmat nauttivat enemmän vanhemmuudesta kuin kokivat uupumusta. Tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden vanhempien arvioita keskenään vertailtaessa äidit olivat isiä ohjaavampia, mutta lisäksi ylivilkkaiden lasten äidit olivat isiä määräävämpiä ja uupuneempia. Tulokset vastaavat aiempia TOTAKU-ryhmäkuntoutukseen osallistuneiden perheiden vanhemmuudesta saatuja tutkimustuloksia (Mikkola & Väisänen, 2009; Paavola 2011) ja osoittavat erityislapsen vanhemmuuteen sisältyvän erilaisten haasteiden lisäksi myös myönteisiä kokemuksia. Oletuksen mukaisesti (Podolski & Nigg, 2001) tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten vanhempien kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa oli eroja vain vähän: ainoastaan ylivilkkaiden lasten äidit olivat ohjaavampia kuin tarkkaamattomien lasten äidit. Tarkkaamattomuuteen ja ylivilkkauteen liittyvät vanhemmuuden haasteet voivat olla niin samanlaisia, että eroja ryhmien välillä kasvatuksessa ja vanhemman kokemuksessa ei havaittu. Voidaankin ajatella, että TOTAKU:n vanhempainryhmien kasvatuksellinen ohjaus ja vanhemmille annettu psyykinen ja emotionaalinen tuki voivat olla tavoitteiltaan ja toteutukseltaan samanlaista sekä tarkkaamattomien että ylivilkkaiden lasten vanhemmille. Huomioitavaa on, että tässä tutkimuksessa käytetystä vanhemmuusmittarista on olemassa ainoastaan viitteellistä tietoa nuoremmilla lapsilla, minkä vuoksi tulokset eivät ole suoraan vertailtavissa keskenään ja normatiivista keskiarvoa kasvatuksen ja vanhemmuuskokemusten summamuuttujista ei ole saatavissa. Tarkasteltaessa Katajiston ja Tuomiston (2006) samalla vanhemmuusmittarilla saatuja viitearvoja, käyttivät vanhemmat tässä tutkimuksessa sekä ohjaavuutta että määräävyyttä hieman vähemmän kasvatuksessaan kuin ns. terveiden leikki-ikäisten lasten vanhemmat. TOTAKUun osallistuneiden kouluikäisten ylivilkkaiden lasten äidit käyttivät määräävyyttä kasvatuksessaan keskimääräistä enemmän kuin nuorempien terveiden lasten

vanhemmat. Tämän tutkimuksen vanhemmat nauttivat keskimääräistä hieman vähemmän vanhemmuudestaan, ja olivat keskimääräistä uupuneempia kuin terveiden lasten vanhemmat (Katajisto & Tuomisto, 2006).

Vanhemman kokema uupumus oli oletusten mukaisesti yhteydessä määräilevään kasvatukseen (Lätti, 2004). Toisaalta vanhempi, joka nautti vanhemmuudesta, koki vähemmän uupumusta ja käytti enemmän ohjaavuutta sekä vähemmän määräilevyyttä kasvatuksessaan. Äitien ja isien kasvatusta ja kokemukset vanhemmuudesta olivat samansuuntaisia ja yhteydessä lapsen käyttäytymiseen. Sekä äitien että isien kasvatusta oli sitä määräilevämpää ja vanhemmat, erityisesti äidit sitä uupuneempia, mitä ongelmallisempina he lapsen käyttäytymisen kokivat. Tämä tukee ajatusta siitä, että lapsen käyttäytymisen ongelmat kuten heikko pettymyksensietokyky lisäävät lapsen ja molempien vanhempien vuorovaikutuksen kielteisyyttä. Ylivilkkaiden lasten vanhempien onkin todettu käyttävän kielteisempiä ja kontrolloivampia keinoja lastensa ohjaamiseen kuin vanhemmat keskimäärin (Cunningham & Boyle, 2002; Keown & Woodward, 2002), mutta tarkkaamattomien lasten vanhempien kasvatuksesta tällaista tutkimusta ei ole aiemmin tehty. Aiemmissä tutkimuksissa on myös osoitettu vanhemman kokeman stressin (Neece, Green & Baker, 2012) ja uupumuksen (Baker, 1994) olevan yhteydessä lapsen käyttäytymisen ongelmiin. Stressin on todettu lisäävän kasvatuksen määräilevyyttä (Baker, 1994), mikä puolestaan lisää lapsen käyttäytymisen ongelmia (Tavassolie ym., 2016). Vanhemman stressi, kielteiset kasvatustavat sekä lapsen käyttäytymisen ongelmat vahvistavatkin herkästi toisiaan ja johtavat lapsen ja vanhemman välisen kielteisen vuorovaikutuksen lisääntymiseen.

Määräilevä kasvatusta ja uupumus vähentyivät kuntoutuksen aikana sekä tarkkaamattomien että ylivilkkaiden lasten äideillä. Sen sijaan kummankaan lapsiryhmän isillä kasvatuksessa ei tapahtunut muutoksia, mutta ylivilkkaiden lasten isien uupumus vähentyi. Ensinnäkin nämä tulokset osoittavat, että lähtöoletuksen mukaisesti (Theule ym., 2018) vanhempainohjaus voi olla yhtenä tekijänä suuntaamassa kasvatusta ja kokemuksia vanhemmuudesta myönteisemmiksi. Muutosten efektikoot olivat kohtalaisia ja osoittivat myönteisiä muutoksia tapahtuneen kuntoutuksen aikana. Toiseksi, äitien ja isien väliset erot kasvatusta ja vanhemmuuskokemusten arvioissa voivat heijastella eroja osallistumisaktiivisuudessa. Tässä tutkimuksessa äidit osallistuivat isää aktiivisemmin vanhempainohjaukseen; noin kolmasosassa perheistä vain äiti osallistui vanhempainryhmään. Tämä saattaa olla yhteydessä selkeämpiin muutoksiin kasvatuksessa ja vanhemmuuskokemuksissa äideillä.

4.2. Tutkimuksen vahvuudet ja rajoitukset

Tämän tutkimuksen erityinen anti oli toisaalta äitien ja isien, ja toisaalta tarkkaamattomien ja ylivilkkaiden lasten kasvatuksen ja vanhempien kokemusten tarkastelu erikseen. Yleensä tutkimukset ovat kohdistuneet äiteihin ja ylivilkkaisiin lapsiin. Eriteltyä tutkimustietoa isien tai tarkkaamattomien lasten kasvatuksesta ja vanhemmuuskokemuksista on vähän.

Tutkimuksella on väistämättä rajoituksensa, joista merkittävimmät liittyvät tutkimusasetelmaan. Ensinnäkin kontrolliryhmää ei ollut käytettävissä ja tutkimusaineisto oli valikoitunutta. Kontrolliryhmän puuttumisen vuoksi tämän tutkimuksen perusteella ei voida tehdä pitäviä päätelmiä TOTAKU- kuntoutusmallin vanhempainohjauksen vaikutuksista kasvatukseen ja vanhemmuuteen. Tutkimustulokset antavat kuitenkin viitteitä intervention hyödyllisyydestä. Tulevaisuudessa on tärkeää tutkia TOTAKU- kuntoutuksen vanhempainohjauksen vaikuttavuutta asetelmalla, jossa muutoksia interventioryhmän kasvatuksessa ja vanhemmuudessa verrataan kontrolliryhmässä havaittuihin muutoksiin. Lisäksi tutkimuksen otos edusti motivoituneita vanhempia, jotka osallistuivat vanhempainohjaukseen ja tutkimukseen. Tutkimusaineisto oli kooltaan pieni, minkä johdosta tulokset ovat suuntaa antavia eikä tarkempia analyyseja esimerkiksi taustamuuttujien merkityksestä voitu tehdä.

Toiseksi tutkimuksessa käytetty ryhmäjako ei pohjaa diagnoosikriteereihin, vaan se perustui kuntoutusarvion tehneen psykologin määrittelyyn lapsen kuntoutuksen tulositystä. Lasten tarkkaavuuden vaikeudet ilmenevät usein yhdistelminä, joissa lapsilla havaitaan sekä tarkkaamattomuutta että lievää impulsiivisuutta (Närhi & Klenberg, 2010). Tutkimuksen valintakriteerinä olivat tarkkaamattomuus ja ylivilkkaus, eikä siinä huomioitu yhdistelmätyyppejä. Tämän johdosta on todennäköistä, että tarkkaamattomiksi tai ylivilkkaiksi määritellyt lapset eivät edusta puhdasta tarkkaamaton / ylivilkkas-tyyppiä, vaan joukossa on mitä todennäköisemmin myös näiden yhdistelmiä. Ryhmäjako on siten keinotekoinen ja kummassakin ryhmässä tarkkaavuuden vaikeudet voivat vaihdella lapsilla eri asteisesti ja yhdistelminä. Tulevissa tutkimuksissa tutkimusryhmien määrittelyssä olisi yksiselitteisempää käyttää perusteena valitun mittarin raja-arvoa, jota käytettäisiin katkaisupistemääränä luokittelussa.

Kolmanneksi tutkimuksessa käytetystä vanhemmuus- mittarista on saatavilla hyvin rajoitetusti tutkimustietoa. Mittaria on käytetty ainoastaan kahdessa erityislapsille tehdyssä tutkimuksessa. Jo kuntoutuksen alkaessa vanhemmat arvioivat käyttävänsä ohjaavuutta kasvatuksessa ja nauttivansa vanhemmuudesta lähes joka päivä, ja olevansa uupuneita tai

käyttävänsä kasvatuksessa määräilevyyttä vain harvoin, mikä sinällään on tärkeä ja myönteinen havainto erityislasten vanhemmuudesta. Koska kuitenkin kasvatusta ja vanhemmuuskokemuksia mitattiin 7- portaisella asteikolla, jossa jo lähtötilanteessa arviot olivat asteikon ylä- tai alapäässä, ei muutosta välttämättä tavoitettu kattoefektin vuoksi. On huomattava, että tutkimuksella ei kuitenkaan saada tietoa erityislasten kasvatuksen ja vanhemmuuskokemusten mahdollisista eroista tavanomaisesti kehittyneiden lasten vanhempien arvioihin. Tämän johdosta myös muutosten kliinistä merkitystä on vaikea arvioida. Lisäksi vanhempien arvio omasta vanhemmuudestaan on hyvin subjektiivinen ja on mahdollista, että vanhemmat saattavat pyrkiä antamaan sosiaalisesti suotavan vaikutelman omasta vanhemmuudestaan. Tulevaisuudessa olisi tärkeää kasvatuksen ja/tai vanhemmuuden arvioiminen monen eri tietolähteen kautta. Lapsen oma kokemus saamastaan kohtelusta on tärkeää lapsen kehitykselle eikä niinkään se, miten vanhemmat itse ajattelevat tai käytännössä toimivat (Aunola, 2005). Äidin ja isän arvio yhdistettynä lapsen arvioon toisi tietoa perheen yhdessä jakamasta käsityksestä.

Lopuksi on muistettava, että TOTAKU- kuntoutuksen vanhempainryhmän rinnalla kokoontui säännöllisesti myös lastenryhmä, johon tutkimuksessa mukana olleen vanhemman lapsi osallistui. Täten vanhempainohjaus oli ainoastaan osa monitasokuntoutusta, minkä vuoksi sen itsenäisestä merkityksestä vanhempien kasvatukseen ja vanhemmuuskokemuksiin ei voida tehdä päätelmiä. Myös lapsen käyttäytymisen muutokset suotuisampaan suuntaan ovat oletettavasti muuttaneet kasvatusta ja vanhemmuutta positiivisemmaksi. Vanhempainryhmien toteutuksen ja sisältöjen yhdenmukaisuutta ei pystytty tässä tutkimuksessa arvioimaan. Vaikka ryhmän teemoja ja ryhmässä läpikäytyjä keinoja painotetaan eri tavoin riippuen perheiden tarpeista ja lapsen yksilöllisistä tavoitteista, noudatetaan TOTAKU- kuntoutuksen vanhempainryhmissä yhteisiä tavoitteita ja periaatteita ja tämä varmistetaan säännöllisessä työnohjauksessa.

4.3. Vanhempainohjauksen kehittäminen

Tämä tutkimus antaa viitteitä siitä, että monitasokuntoutukseen sisältyvällä pitkäkestoisella vanhempainohjauksella voidaan vähentää kasvatuksen määräilevyyttä ja vanhemman uupumusta ja vanhemmuuskokemukset voivat muuttua myönteisemmäksi. Ohjauksessa korostuu tehokkaiden kasvatukseen keinojen ja vanhempien jaksamisen tukeminen, jotka ovat myös aiemmissa tutkimuksissa osoittautuneet toimiviksi keinoiksi vaikuttaa sekä lapsen käyttäytymiseen että vanhempien jaksamiseen (Chronis ym.2006). Äitien ja isien kasvatusta ja

kokemukset vanhemmuudesta olivat samansuuntaisia osoittaen molempien vanhempien kuormittuvan lapsen käyttäytymisen ongelmista. Vanhempia ohjatessa on tärkeä tunnistaa ajoissa sekä äitien että isien uupumus ja keinottomuuden kokemukset kasvatuksessa. Toisen vanhemman kuormittuminen saattaa heijastua myös toisen vanhemman jaksamiseen eivätkä vanhemmat tällöin pysty tukemaan toinen toistaan lapsen kasvattamisessa. On tärkeä tarjota vanhemmille tukea riittävän ajoissa, jotta vanhemmuuden ongelmat eivät kasva liian suuriksi ja sitä kautta vaikuta lapsen käyttäytymiseen tai oireiluun. Koska stressaantuneet vanhemmat keskittyvät enemmän lapsen käyttäytymisen kielteisiin puoliin (Morgan ym., 2002), on vanhempainohjauksella tärkeä rooli myös vanhempien ehkä jo kielteisiksi muodostuneiden lasta koskevien käsitysten ja odotusten muokkaajana.

Tämän tutkimuksen tulokset osoittivat, että TOTAKU-kuntoutuksen vanhempainohjaus voi osaltaan olla tukemassa vanhemman myönteistä kasvatusta ja vähentää vanhemman uupumuksen ja stressin kokemusta ja siten lieventää lapsen käyttäytymisen ongelmia. Jotta vanhempainryhmässä opitut toimintatavat siirtyisivät kuntoutuslapsen perheen arkeen ja kasvatusta olisi johdonmukaisempaa, on molempien vanhempien säännöllinen osallistuminen vanhempainohjaukseen toivottavaa. Jo kuntoutusprosessia käynnistettäessä onkin olennaista varmistaa vanhempien sitoutuminen TOTAKU-kuntoutuksen vanhempainryhmätoimintaan. Huomioitavaa on myös kokoonpanoltaan erilaisten perheiden haasteet vanhempainohjaukseen osallistumisessa. Esimerkiksi ero- ja/tai uusioperheissä eivät vanhemmat välttämättä halua tai pysty käytännön syistä osallistumaan samanaikaisesti vanhempainryhmään. Tässä tutkimuksessa äidit osallistuivat isä aktiivisemmin vanhempainryhmiin; jatkossa isien rohkaisu vanhempainohjaukseen osallistumiseen on tärkeää, vaikkakin kliinisen kokemuksen pohjalta nousee ajatus isien aktiivisemmasta osallistumisesta viime vuosien aikana. Tutkimuksissa onkin todettu isien osallistumisen olevan myönteisesti yhteydessä koko perheen hyvinvointiin (Fabiano, 2007; Chronis ym., 2004). Fabianon (2007) mukaan vanhempainohjauksen sisältöä ja toimintaa tulisikin kehittää paremmin isille sopivaksi. Isien on ajateltu aktivoituvan paremmin toimintaan orientoituneisiin tapaamisiin, jossa lähtökohtana on jo olemassa olevien taitojen vahvistaminen yhdessä lapsen kanssa toimien.

Tutkimus tuo uutta tietoa erityisesti tarkkaamattomien lasten vanhempien vanhempainohjaukseen. Tutkimustulosten pohjalta voidaan ajatella saman kuntoutusmallin vanhempainohjauksen toimivan yhtäläisesti niin tarkkaamattomien kuin ylivilkkaiden lasten vanhemmilla. Vaikka erityislapsen vanhemmuus on haasteellista, voidaan tämän tutkimuksen mukaan todeta vanhemmuuteen liittyvän paljon myös myönteisiä kokemuksia.

LÄHTEET

- ADHD (aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö). Käypä hoito -suositus. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin, Suomen Lastenneurologisen yhdistys ry:n, Suomen lastenpsykiatriyhdistyksen ja Suomen Nuorisopsykiatrisen yhdistyksen asettama työryhmä. Helsinki: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim, 2019 (viitattu 4.4.2019). Saatavilla internetissä: www.kaypahoito.fi.
- Almqvist, F. (2004). Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriöt. Teoksessa Moilanen, I., Räsänen, E., Tamminen, T., Almqvist, F., Kumpulainen K. & Piha, J. (toim.) *Lasten- ja nuorisopsykiatria*, 3. uudistettu painos, s. 240–249. Helsinki: Duodecim.
- Aunola, K. (2005). Kasvatus ja vanhemmuus: tutkimuksen traditiot ja haasteet. *Psykologia*, 40(4), 356–369.
- Baker, D. (1994). Parenting Stress and ADHD, A Comparison of Mothers and Fathers. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 2, 46-50.
- Baker, B., McIntyre, L., Blacher, J., Crnic, K., Edelbrock, C. & Low, C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: Behavior problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47, 217–230.
- Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. Teoksessa Damon, W. (toim.) *Child development today and tomorrow*, s. 349-373. San Francisco: Jossey Bass.
- Chronis, A., Jones, H., & Raggi, V. (2006). Evidence-based psychosocial treatments for children and adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Clinical Psychology Review*, 26, 486-502.
- Chronis, A., Chacko, A., Fabiano G., Wymbs B. & Pelham W. (2004). Enhancements to the behavioural parent training paradigm for families of children with ADHD: review and future directions. *Clinical Child Family Psychology Review*, 7(1), 1-27.
- Coates, J., Taylor, J. & Sayal K. (2015). Parenting Interventions for ADHD: A Systematic Literature Review and Meta-Analysis. *Journal of Attention Disorders*, 19, 831-43.
- Crnic, K. & Low, C. (2002). Everyday stresses and parenting. Teoksessa Bornstein, M. (toim.) *Handbook of Parenting*, 4. painos (s. 277-297). Hillsdale: Erlbaum.
- Cunningham, C., & Boyle, M. (2002). Preschoolers at risk for attention-deficit hyperactivity disorder and oppositional defiant disorder: family, parenting and behavioral correlates. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30 (6), 555-569.
- Darling, N. & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model.

- Psychological Bulletin*, 113, 487-496.
- Daley, D., van der Oord, S., Ferrin, M., Danckaerts, M., Doepfner, M., Cortese, S. & Sonuga-Barke, E. (2014). Behavioral interventions in attention-deficit/hyperactivity disorder: a meta-analysis of randomized controlled trials across multiple outcome domains. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 53, 835-847.
- De Graaf, I., Speetjens, P. & Smit, F. (2008). Effectiveness of the Triple P Positive Parenting Program on behavioral problems in children: A meta-analysis. *Behaviour Modification*, 32, Numero 5, 714- 735.
- Fabiano, G. (2007). Father Participation in Behavioral Parent Training for ADHD: Review and Recommendations for Increasing Inclusion and Engagement. *Journal of Family Psychology* 21(4): 683-693.
- Fritz, C., Morris, P. & Richler, J. (2012). Effect size estimates: current use, calculations, and interpretation. *Journal of Experimental Psychology: General*, 141 (1), 2-18.
- Johnston C. & Mash E. (2001). Families of children with attention-deficit/hyperactivity disorder: review and recommendations for future research. *Clinical child and family psychology review*, 4(3), 183-207.
- Kadesjö, C., Stenlund, H., Wels, P., Gillberg, C., Hägglöf, B. (2002). Appraisals of stress in child-rearing in Swedish mothers pre-schoolers with ADHD. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 11. painos, 4, 185–195.
- Katajisto, O. & Tuominen E. (2006). ”Kyllä sitä välillä ollaan niin nokat vastakkain”. Tutkimus koskien ylivillkkaiden leikki-ikäisten ja muiden samanikäisten lasten vanhemmuutta sekä perhekoulu- intervention vaikuttavuutta. Pro gradu- tutkielma. Psykologian laitos. Jyväskylän yliopisto.
- Keown, L., & Woodward, L. (2002). Early parent-child relations and family functioning of preschool boys with pervasive hyperactivity. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30 (6), 541-553.
- Klenberg, L., Jämsä, S., Häyrynen, T. & Korkman, M. (2010). Kesky – keskittymiskysely. Psykologien Kustannus Oy.
- Kivijärvi, S. (2007). Vanhemmuustyylit, vanhemmuuteen liittyvä stressi ja niiden väliset yhteydet pikkulapsiperheiden äidillä ja isillä. Pro gradu- tutkielma. Psykologian laitos. Jyväskylän yliopisto.
- Korkman, M., Kadesjö, B., Trillingsgaard, A., Janols, L-O., Michelsson, K., Strand, G. & Gillberg, C. (2004). Viivi (5-15)-käsikirja. Kyselylomake vanhemmille 5-15-

- vuotiaiden kehityksestä ja käyttäytymisestä. ADHD- liitto ry.
- Lange, G., Sheerin, D., Carr, A., Dooley, B., Barton, V., Marshall, D., Mulligan, A., Lawlor, M., Belton, M. & Doyle, M. (2005). Family factors associated with attention deficit hyperactivity disorder and emotional disorders in children. *Journal of Family Therapy*, 27 (1), 76-96.
- Lätti, E. (2004) Vanhempien kasvatuskäytännöt osana laajennettua neuvolan 5-vuotistarkastusta: kasvatuskäytäntöjen yhteydet lapsen kehityksen eri osa-alueisiin. Psykologian ammatillinen lisensiaatintutkimus. Jyväskylän yliopisto.
- Mikkola, M. & Väisänen, P. (2009). Tarkkaavaisuuden ongelmat kasvatuksellisina haasteina – äitien ja isien vanhemmuuskokemukset ja ohjauskeinot. Psykologian pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Modesto-Lowe, V., Danforth, J. & Brooks, D. (2008). ADHD: Does Parenting Style Matter? *Clinical Pediatrics*, 47 (9), 865-872.
- Morgan, J., Robinson, D. & Alridge, J. (2002). Parenting stress and externalizing child behaviour. *Child and Family Social Work*, 7, 219-225.
- Neece, C., Green, S. & Baker, B. (2012). Parenting Stress and Child Behavior Problems: A Transactional Relationship Across Time. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*. 117(1): 48–66.
- Nieminen, P., Airo, R., Eränen, S., Kuulas, T., Rantanen, K., Huhta-Hirvonen, R., Kaarenoja, T., Kojo, S., Kylliäinen, A., Muurinaho, S., Nivala, K. & Pirilä, S. (2002). TOTAKU – Toiminnanohjauksen ja tarkkaavaisuuden ryhmäkuntoutus. Psykologipalveluiden kehittämisyksikön julkaisuja 2. Tampereen yliopisto.
- Niilo Mäki Instituutti: Vanhemmuuskysely ja lapsen käyttäytymiskysely, Jyväskylän yliopisto.
- Närhi, V. & Klenberg, L. (2010). ADHD – tutkimuksellinen mysteeri, käytännössä kaikille tuttu. *NMI-bulletin*, 20 (3), 29-38.
- Paavola, M. (2011). Totaku- kuntoutus vanhempien silmin: lapsen käyttäytyminen, vanhemmuuskokemukset ja ohjauskeinot. Psykologian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Podolski, C., & Nigg, J. (2001). Parent stress and coping in relation to child ADHD severity and associated child disruptive behaviour problems. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30, 503–513.
- Poikkeus, A-M., Laakso, M-L., Aro, T., Eklund, K., Katajamäki, J., & Lajunen, K. (2002). Vanhemmat kouluun, tukitoimintaa vilkkaiden lasten perheille. Teoksessa Rönkä, A. &

- Kinnunen, U. (toim.), *Perhe ja vanhemmuus: suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen* (s. 159-187). Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Pulkkinen, L. (1997). Sosiaalinen kehitys lapsuudessa ja nuoruudessa. Teoksessa Pulkkinen, L. (toim.) *Lapsesta aikuiseksi*, 2.painos (s. 29-44). Juva: WSOY.
- Rantanen, K., Vierikko, E. & Nieminen, P. (2013). TOTAKU II – Toiminnanohjauksen ja tarkkaavaisuuden ryhmäkuntoutus. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Psykologian opetus- ja tutkimuskeskuksen julkaisu. Tampereen yliopisto.
- Rantanen, K., Vierikko, E. & Nieminen, P. (2018). Effects of the EXAT neuropsychological multilevel intervention on behavior problems in children with executive function deficits. *Scandinavian Journal of Psychology*, 8, 1-13.
- Sandberg, S., Santanen, S., Jansson, A. & Lauhaluoma, H. (2000). Perhekoulun käsikirja. Käytännön opas vanhemmille. [Alkuperäisteos J. Barton (1999). *Hyperactive children – a practical guide for parents*. Glasgow: The Child and family trust. Suomentanut Kirsti Castren, 1999] Helsinki: Barnavårdsföreningen in Finland r.f – Suomen Lastenhoitoyhdistys.
- Simons, L., & Conger, R. (2007). Linking mother–father differences in parenting to a typology of family parenting styles and adolescent outcomes. *Journal of Family Issues*, 28(2), 212–241.
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestön koulutus rakenne [verkkojulkaisu]. ISSN=1799-4586. 2015. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 3.5.2018]. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/vkour/2015/vkour2015_2016-11-03_tie_001_fi.html
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Perheet [verkkojulkaisu]. ISSN=1798-3215. 2017. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 8.5.2018]. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/perh/2017/perh_2017_2018-05-25_tie_001_fi.html
- Tasola, S. & Lajunen, K. (1997). Ylivilkkaisten ja keskittymättömien lasten vanhemmille tarkoitettu valmennusohjelma: käsikirja. Jyväskylä.
- Tavassolie, T., Dudding, S., Madigan, A., Thorvardarson, E., & Winsler, A. (2016). Differences in perceived parenting style between mothers and fathers: Implications for child outcomes and marital conflict. *Journal of Child and Family Studies*, 25(6), 2055–2068.
- Theule, J., Cheung, K., Aberdeen, K. (2018). Children’s ADHD Interventions and Parenting Stress: A Meta Analysis. *Journal of Child and Family Studies*, 6, 1-13.
- Webster-Stratton, C. & McCoy, K. (2015). Bringing The Incredible Years Programs to Scale New Directions for Child and Adolescent Development, osa 2015, 149, pp.81-95.

Winsler, A., Madigan, A., & Aquilino, S. (2005). Correspondence between maternal and paternal parenting styles in early childhood. *Early Childhood Research Quarterly*, 20 (1), 1–12.

LIITE 1. Vanhempainohjaukseen kehitetyt interventiot, niiden sisältö ja ohjaamisen menetelmät

Interventio	Intervention sisältö	Ohjaamisen menetelmät
TOTAKU- vanhempainohjaus	<ul style="list-style-type: none"> - 9 vanhempainryhmätapaamista (noin 1 krt/kk/ 1½h, syyskuutoukokuu) sekä alkuinfo vanhemmille - kohderyhmä: alakouluikäisten lasten vanhemmat, joiden lapsilla on tarkkaavuuden ja toiminnanohjauksen ongelmia - interventiossa 4-5 perhettä 	Psykoedukaatio Psykkinen tuki Behavioraalinen vanhempainohjaus Vertaistuki
Perhekoulu	<ul style="list-style-type: none"> - 10 vanhempainryhmätapaamista (1 krt/vko/4 h) - kohderyhmä: 3-6- vuotiaiden lasten vanhemmat, joiden lapsilla käytöksen ongelmia - interventiossa enintään viisi perhettä 	Kognitiivisten menetelmät Käyttäytymisterapeuttiset menetelmät
Vanhempana vahvemaksi	<ul style="list-style-type: none"> - 8 vanhempainryhmätapaamista - kohderyhmä: 3-9- vuotiaiden lasten vanhemmat - interventiossa 4-8 vanhempaa 	Vertaistuki Behavioraalinen vanhempainohjaus
Ihmeelliset vuodet	<ul style="list-style-type: none"> - 12-20 vanhempainryhmätapaamista (1 krt/vko/2.5h) - kohderyhmä: 3-12- vuotiaiden lasten vanhemmat, joiden lapsilla käytöksen ongelmia tai käytöshäiriö - interventiossa 10-14 vanhempaa 	Sosiaalinen oppiminen Psykoedukaatio Behavioraalinen vanhempainohjaus
Triple P- Parenting Program	<ul style="list-style-type: none"> - 4 vanhempien yksilö- tai ryhmätapaamista - kohderyhmä: 0-16- vuotiaiden lasten vanhemmat, joiden lapsilla käytösongelmia - interventiossa 8-10 vanhempaa 	Psykoedukaatio Behavioraalinen vanhempainohjaus

LIITE 2. TOTAKU -vanhempainryhmän tavoitteet, toteutus ja esimerkkejä vanhempainryhmän teemoista

Tavoite	Toteutus	Vanhempainryhmän esimerkkiteemoja
Kasvatus- ja ohjauskeinojen vahvistaminen sekä toimivan arjen luominen	<ul style="list-style-type: none"> - kasvatustietoisuuden lisääminen - ohjeistaminen käyttämään toimivia keinoja - kasvatustilanteiden läpikäynti konkreettisella tasolla - rutiinit, käytännöt - säännöt, seuraamukset - uudet keinot ongelmatilanteisiin - kehitysvaiheet lapsen elämässä 	<ul style="list-style-type: none"> - johdonmukainen kasvatus: säännöt ja niiden valvominen, jämäkkä ohjaaminen - käyttäytymisen seuraamukset ja palkkiojärjestelmät - omatoimisuuden tukeminen - vanhemmat lapsen koulunkäynnin tukena: läksyt, yhteistyö kodin ja koulun välillä - kaverisuhteet, kiusaaminen - erityislapsen tulevaisuus yläkoulussa/ peruskoulun jälkeen
Kuntoutuksessa harjoiteltujen keinojen tukeminen arjessa	<ul style="list-style-type: none"> - tiedon jakaminen kuntoutuksessa toimiviksi havaituista keinoista ja niiden soveltaminen kotona - ymmärryksen lisääminen lapsen käyttäytymisen syistä 	<ul style="list-style-type: none"> - lapsen itsetunnon tukeminen ja myönteisen palautteen antaminen - oiretiedostus: miten puhua lapselle hänen erityispiirteistään - lapsen tunne-elämän kehityksen tukeminen - lapsen vuorovaikutustaitojen kehittymisen tukeminen
Jaksamisen tukeminen	<ul style="list-style-type: none"> - sopeutuminen lapsen erityisyyteen - omasta hyvinvoinnista huolehtiminen, voimavarat - vertaistuki 	<ul style="list-style-type: none"> - erityislapsen vanhemmuus - vanhempana jaksaminen - vanhemman tunteet ja niiden säätelykeinot